

УДК 159.964

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-2.4>**Н. В. Дметерко**кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНОГО МИСЛЕННЯ ПСИХОЛОГІВ МЕТОДОМ ГЛИБИННО-КОРЕКЦІЙНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Стаття презентує дослідження розвитку рефлексивного мислення психологів-практиків методом інтерпретації. Уточнено категорію «рефлексивне мислення психолога». Метою статті є розкрити вплив глибинно-корекційної інтерпретації на розвиток рефлексивного мислення психологів. Проблему впливу інтерпретації на розвиток рефлексивного мислення особи проаналізовано з урахуванням чинників її самоорганізації. Детермінантами самоорганізації рефлексивного мислення є порушення стану внутрішньопсихічної рівноваги внаслідок позитивно-дезінтеграційних процесів у психіці.

У глибинній психокорекції інтерпретація як інструмент, що дає змогу дешифрувати зміст несвідомого, використовується в сукупності з методами діалогу та візуалізованими репрезентантами з урахуванням механізмів індивідуально-особистісних змін особи – позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку. Розкрито специфіку глибинно-корекційної інтерпретації порівняно з психоаналітичною. У глибинній психокорекції інтерпретація скерована на об'єктивацію тенденцій психіки, що утворилися позадосвідно. Охарактеризовано функції інтерпретації, як-то: інтегративно-узагальнювальну й дезінтегративну. Інтегративно-узагальнювальна функція забезпечує цілісне відтворення базальних тенденцій психіки на основі аналізу та систематизації суттєвих елементів в емпіричному матеріалі респондента в ситуації «тут і зараз». Критерієм суттєвості для узагальнення є ітеративність поведінкових проявів. Дезінтеграційний ефект мають інтерпретації психолога, які демаскують глибинні мотиви активності суб'єкта, що суперечать його усвідомлюванам намірам, що, у свою чергу, вносить дисонію у звичну для суб'єкта аргументацію власних дій.

На основі аналізу фрагменту психокорекційної роботи виокремлено показники розвитку рефлексивного мислення засобами інтерпретації, як-то: розширення самоусвідомлення суб'єкта, актуалізація рефлексії й переосмислення власних дій, реалістичність відображення дійсності внаслідок усвідомлення глибинних мотивів поведінки, розуміння спрямованості власної активності, що детермінована внутрішніми тенденціями психіки. Інтерпретація, що є процесом роз'яснення смислу дій респондента, сприяє розширенню сфери рефлексії за рахунок об'єктивації внутрішньопсихічних тенденцій психіки, які невидимо для нього визначають спрямованість активності.

Ключові слова: дезінтегративна й інтегративно-узагальнювальна функції інтерпретації, самоорганізація рефлексивного мислення, глибинна психокорекція, внутрішньопсихічні тенденції, глибинні детермінанти.

Постановка проблеми. Підготовка практико-орієнтованих психологів у виші – складний процес розвитку творчої особистості професіонала, що здатен до надання кваліфікованої психологічної допомоги суб'єкту. Невід'ємним компонентом творчості є рефлексивне мислення, що уможливорює переосмислення фахівцем способів і прийомів власних дій з урахуванням психоемоційного стану іншої людини. Дослідження специфіки фахової рефлексії, визначення ефективних методів розвитку рефлексивного мислення психолога є важливими з огляду на нагальну потребу забезпечення високого рівня виконання професійних обов'язків, які відображено в Положенні про психологічну службу в системі освіти України.

У психологічній науці оформилися різні теоретичні підходи до проблеми рефлексивного мис-

лення, методів та умов його розвитку, як-то: структурно-генетична психологія (С.Д. Максименко, Ж. Піаже та ін.); системно-мислєдіяльнісний підхід (М.Г. Алексєєв, О.І. Генісаретський, В.А. Лекторський, В.І. Слободчиков Г.П. Щедровицький та ін.); гуманістично-рефлексивна психологія (І.М. Войтик, О.І. Лаптева, І.М. Семенов, В.Ю. Степанов та ін.); концепція розвивального навчання (Ю.В. Громико, В.В. Давидов А.З. Зак, В.В. Рубцов та ін.).

На основі узагальнення наукових джерел уточнено категорію «рефлексивне мислення психолога». Рефлексивне мислення психолога розглядаємо як вид мислення, що скерований на професійне проникнення в глибинні прошарки психіки шляхом установлення взаємозв'язку ззовні спостережуваних поведінкових проявів із глибинно-психологічними детермінантами з

метою пізнання закономірностей функціонування феномена психічного й визначення ефективних шляхів надання психологічної допомоги суб'єкту в розв'язанні його особистісної проблеми, що супроводжується саморефлексією фахівця відповідності власних способів дій із завданнями професійної діяльності. Згідно з визначенням, рефлексивне мислення психолога має власні професійно-важливі характеристики. Їх розвиток передбачає наявність специфічних психологічних умов, однією з яких є професійне самопізнання майбутніми фахівцями феномена психіки в її цілісності. Це зумовило вибір теоретичного напрямку дослідження.

Дослідження розвитку рефлексивного мислення психолога-практика, що презентовано в статті, виконувалося у форматі психодинамічного підходу, який розвивається в дослідженнях академіка НАПН України Т.С. Яценко та її послідовників. Методологія дослідження передбачала вивчення змін рефлексивного мислення під час проходження психологами глибинної психокорекції. Глибинна психокорекція є гуманістично орієнтованим методом наукового дослідження, який в організаційно-процесуальній частині не підпорядковується задуму експериментатора, а слідує за феноменом психіки в її індивідуальній неповторності. Реалізація поставлених дослідницьких завдань здійснювалася на етапі структурно-семантичного аналізу стенограм психокорекційного процесу. Одним із методів глибинної психокорекції є інтерпретація.

Метою статті є розкрити вплив глибинно-корекційної інтерпретації на розвиток рефлексивного мислення психологів.

Виклад основного матеріалу. Інтерпретація як технічний прийом, орієнтований на розкриття схованого смислу психічних явищ, широко застосовується в психоаналітичній терапії (М. Балінт, Е. Гловер, О. Кернберг, Р. Льовенштейн, Дж. Стречі, Ш. Ференці, А. Фрейд, З. Фрейд та ін.). Згідно з визначенням, інтерпретація – це «робота мислення, яка полягає в розкритті рівнів значення та розшифровці смислу якогось явища, події або тексту, процесі роз'яснення і тлумачення їх» [1, с. 218]. У психоаналізі під інтерпретацією розуміють пояснення аналітика, які сприяють розширенню знань пацієнта про самого себе.

У глибинній психокорекції інтерпретація характеризується поліфункціональністю: вона є характерною особливістю діагностико-корекційного процесу, скерованого на об'єктивацію глибинних детермінант особистісної проблеми суб'єкта; каталізатором процесу глибинно-психологічного пізнання, що сприяє забезпеченню логіки розгортання внутрішньої суперечливості психіки протагоніста; методичним прийомом (інструментом), який дає можливість дешифру-

вати зміст несвідомого й розширювати самопізнання суб'єкта [2].

На відміну від психоаналітичної терапії, в якій інтерпретація обмежувалася тлумаченням глибинного смислу лише окремих психічних явищ (сновидінь, опорів, перенесення, помилкових дій, невротичних симптомів), у глибинній психокорекції в центрі уваги перебуває пізнання спрямованості активності суб'єкта. Інтерпретація вибудовується на узагальненні та систематизації емпіричного матеріалу суб'єкта, отриманого в ситуації «тут і зараз» упродовж глибинно-корекційного процесу. У глибинній психокорекції інтерпретація реалізується в сукупності з іншими методами (діалогом, аналізом комплексу психорисунків тощо), що значно посилює її вплив на розвиток рефлексивного мислення особи.

Аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що в глибинній психокорекції задаються необхідні умови для розвитку рефлексивного мислення її учасників на засадах самоорганізації. Самоорганізація як самовпорядкування, самодобудовування відкритої системи є внутрішньодетермінованим процесом. Розглядаючи розвиток рефлексивного мислення як процес його самоорганізації, ми спираємося на положення синергетики, відповідно до якої якісні перетворення та зміни системи пов'язані з втратою стійкості й переходом системи до нового більш стійкого стану [3]. Перебуваючи на позиціях психодинамічного підходу, розвиток рефлексивного мислення суб'єкта розглядається у зв'язку з його індивідуально-особистісними змінами, які зумовлені проходженням глибинної психокорекції. Ці зміни визначаються механізмами позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку [4, с. 41–43]. Першорядного значення при цьому набуває позитивний характер дезінтеграції, що пов'язано з ослабленням дії психологічних захистів і, як наслідок, стану суб'єктивної зінтегрованості психіки. Останнє є необхідною передумовою самоорганізації рефлексивного мислення.

Узагальнення емпіричного матеріалу дало змогу виділити такі функції інтерпретації в глибинній психокорекції, які визначають її вплив на розвиток рефлексивного мислення особи:

1. Інтегративно-узагальнювальна функція, що забезпечує цілісне відтворення базальних тенденцій психіки на основі аналізу та систематизації суттєвих елементів в емпіричному матеріалі респондента в ситуації «тут і зараз». Критерієм суттєвості для узагальнення є ітеративність поведінкових проявів.

2. Дезінтегративна функція інтерпретації полягає в руйнації звичайної картини світу, узгоджених між собою уявлень шляхом демаскування глибинних детермінант активності респондента. Останнє зумовлює ослаблення тих причинно-наслідкових

взаємозв'язків, які перебували в основі рефлексії суб'єкта власного психічного змісту.

Дезінтеграційний ефект також мають інтерпретації психолога, які об'єктивують протиріччя між усвідомлюваними намірами суб'єкта та глибинною вмотивованістю його дій (почуття провини, тенденція до самопокарання, почуття меншовартості тощо). Це, у свою чергу, вносить дисонію у звичну для суб'єкта аргументацію власних дій і водночас актуалізує процеси рефлексії.

У контексті впливу інтерпретації на виникнення дезінтеграційних процесів у психіці заслуговує на увагу дослідження німецьких психоаналітиків Х. Томе й Х. Кехеле, які описують «ефект деасиміляції». Дослідники зазначають, що деасиміляція, що супроводжується виникненням неспокою і тривоги, виникає, якщо інтерпретації розривають ієрархічно більш високі, раніш конгруентні ідеї й тим самим сприяють дезінтеграції підпорядкованих ідей, які до цього були конгруентними [5]. Ми солідаризуємося з дослідниками щодо важливості уникнення негативного деасиміляційного ефекту. Це можливо за умови ретельної підготовки та дозованості інтерпретацій [5].

У глибинній психокорекції порційність і багаторівневість реалізації інтерпретації є одним із засадничих правил, що сприяє позитивній дезінтеграції психіки. Останнє визначає дієвість інтерпретації в розширенні рефлексивного мислення особи. Порційність інтерпретації полягає в дозованості пізнання несвідомого й повідомлення інформації суб'єкту. Інтерпретація спирається на рефлексивне мислення особи та вводиться за умови готовності респондента до її прийняття, що дає змогу запобігти актуалізації опорів.

Інтерпретація вибудовується на узагальненні емпіричного матеріалу, отриманого в процесі

діалогу психолога з респондентом із застосуванням інших прийомів (аналізу авторських рисунків, репродукцій художніх творів, моделювання з кам'нів тощо). У глибинно-корекційному процесі інтерпретація представлена у вигляді науково-узагальнювального коментаря психолога.

Специфіку впливу інтерпретації на розвиток рефлексивного мислення суб'єкта презентує науково-узагальнювальний аналіз фрагменту роботи психолога зі студентом психологічного факультету Ю. з використанням репродукції художнього твору – картини М Реріха «Мадонна Лаборіс». (З метою збереження анонімності ім'я респондентів позначено однією літерою.)

Під час роботи з використанням репродукції картини М. Реріха «Мадонна Лаборіс» респонденту роз'яснюють її зміст і пропонують уявити себе одним із персонажів. Зміст авторського задуму такий: «Мадонна вночі кидає кінець свого шарфа в пекло, допомагаючи душам, які покаялися, потрапити в рай. Святий Павло закриває на ніч ворота раю, а вранці бачить, що з'явилися нові душі. Святий Павло і Петро спостерігають уночі за діями Мадонни» [6, с. 182–184].

Картина є архетипічною як за своїм змістом, так і за персонажами. Архетип є першообразом, ідеєю, що має надіндивідуальний і позачасовий характер. Святий Павло і Петро, Мадонна є архетипічними образами батьків. Сам сюжет картини презентує архетипічну ідею покарання й самопокарання, гріховності, спокути гріхів. Під час використання цієї картини в психокорекційній роботі актуалізуються механізми перенесення, ідентифікації, проєкції, які зумовлюють перевтілення респондента в той чи інший персонаж. У процесі психокорекційної роботи, діалогу з респондентом образи картини наповнюються індивідуаль-

М. Реріх «Мадонна Лаборіс»

ною семантикою, глибинний смисл якої розкривають інтерпретації психолога. У свою чергу, це сприяє розширенню сфери самоусвідомлення респондента, актуалізації процесів рефлексивного мислення.

Науково-узагальнювальний аналіз фрагменту роботи з респондентом Ю. з використанням репродукції картини М. Періха «Мадонна Лаборіс».

Інтерпретація психолога, що вибудовується на узагальненні попереднього матеріалу роботи з респондентом Ю, роз'яснює його ідентифікацію з матір'ю шляхом інтроєктування таких її рис, як сумнів, критика. Це виявляється в підвищеній самокритичності, невпевненості Ю. у власних досягненнях, що підриває його можливості самореалізації. Інтерпретація психолога розшифровує тенденцію Ю. до капсулювання власної активності, потенціалу. Блокування самореалізації Ю. презентовано через образ «яйця», яке за своїм архетипічним значенням символізує «тенденцію в утробу». У подальших інтерпретаціях психолога об'єктивовано суперечливі тенденції психіки Ю.: з одного боку, прагнення до самореалізації, а із іншого – самоблокування власного потенціалу. Психолог висловлює припущення щодо тенденції до самопокарання, що знаходиться поза усвідомленням Ю. Водночас із підвищеною самокритичністю в Ю. є підвищена чутливість до критики з боку інших людей і тенденція Ю. до їх дискредитації, що має захисний характер. У ході подальшої роботи підтвердилося припущення психолога щодо тенденції Ю. до самопокарання. Інтерпретація психолога дала змогу демаскувати прояви цієї тенденції, що знаходилися поза рефлексією Ю., як-то: готовність до поразки, мотивація уникнення невдачі, підвищена критичність і вимогливість, що зумовлюють постійне напруження, витрати великої кількості енергії під час реалізації завдань. Ю. говорить: «Я звик досягати чогось зі значними витратами енергії. Я можу витратити вдвічі більше, але важливо, щоб було досягнуто». Інтерпретація сприяла усвідомленню Ю. власного сумніву і тривоги, подолання яких є енергетично витратним, що й зумовлює відчуття постійного напруження та потребу розслаблення. Останнє, за виразом Ю., відчувається як «стан щастя, коли позбавляєшся напруження». Подальша робота дала можливість об'єктивувати схильність Ю. займати критичну позицію стосовно інших людей, перебувати в стані експерта, спостерігача, а також ідентифікацію з батьком. Інтерпретація психолога допомогла дешифрувати глибинну семантику цієї позиції як заміщення батьків, що дає змогу уникнути критики з боку інших і позбутися власної тривоги. Показано, що реалізація критичної позиції стосовно інших людей, підвищена увага до їхніх недоліків мають захисну функцію, є одним зі способів подолання

почуття меншовартості. Психокорекційна робота дала можливість об'єктивувати глибинні витоки почуття меншовартості Ю., що породжується острахом критики, невизнання, невпевненості у своїх можливостях.

Як видно з наведеного вище науково-узагальнювального аналізу, інтерпретація психолога сприяє розширенню знань суб'єкта про себе, особливо в частині глибинних мотивів власної активності. З одного боку, інтерпретації психолога, які розвінчують ілюзії «ідеалізованого Я» суб'єкта, демаскуючи глибинні детермінанти активності й захисні стратегії взаємодії з оточуючими, зумовлюють дезінтеграцію психіки. Вище зазначалося, що сутнісною характеристикою глибинно-корекційного процесу, зокрема інтерпретації, є зорієнтованість на забезпечення позитивного характеру дезінтеграції. Останнє є необхідною умовою актуалізації процесів рефлексії та розвитку рефлексивного мислення на засадах самоорганізації.

З іншого боку, інтерпретація має інтегративну функцію, що полягає в узагальненні стійких, інваріантних поведінкових проявів в емпіричному матеріалі респондента. Інтерпретація, що є процесом роз'яснення смислу дій респондента, сприяє розширенню сфери рефлексії за рахунок об'єктивації внутрішньопсихічних тенденцій психіки, які невидимо для нього визначають спрямованість активності. У психодинамічному підході серед внутрішніх тенденцій психіки виділено такі: «до сили» та водночас «до слабкості»; «до людей – від людей», «до життя – до психологічної смерті», «до самопокарання (за яким стоїть араїчний спадок – вина) та водночас відчуття «без вини винний». Різноспрямованість цих тенденцій породжує особистісну проблему (внутрішню суперечливість психіки) [7]. Ці тенденції психіки утворюються позадосвідно в інфантильний період життя людини під впливом едіпальної залежності. Різноспрямованість цих тенденцій породжує особистісну проблему суб'єкта.

Висновки. У глибинній психокорекції інтерпретація як інструмент, що дає змогу дешифрувати зміст несвідомого, використовується в сукупності з методами діалогу та візуалізованими репрезентантами з урахуванням механізмів індивідуально-особистісних змін особи – позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку. Це зумовлює дієвість глибинно-корекційної інтерпретації в розвитку рефлексивного мислення особи на засадах самоорганізації.

Інтерпретації психолога, що демаскують глибинні мотиви активності суб'єкта та їх суперечність свідомим цілям і намірам, виявляють дезінтеграційний ефект, який зумовлений руйнацією ілюзій його «ідеалізованого Я». Дезінтеграція

психіки як ослаблення стану психічної рівноваги є необхідною умовою самоорганізації рефлексивного мислення. Разом із тим інтерпретація у вигляді науково-узагальнювального коментаря психолога цілісно об'єктивує внутрішні тенденції психіки в розрізі їх впливу на спрямованість активності респондента. Це уможлиблює асимілювання суб'єктом отриманої інформації.

Перспективи подальших досліджень бачимо у вивченні розвитку рефлексивного мислення психологів в умовах психокорекційного діалогу.

Література:

1. Лейбин В.М. Словарь-справочник по психоанализу. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 688 с.
2. Туз Л.Г. Психоаналітична інтерпретація як засіб корекції поведінки учасників активного соціально-психологічного навчання : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2010. 363 с.
3. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. Москва : Наука, 1994. 236 с.
4. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання. Київ : Вища школа, 2004. 679 с.
5. Томэ Х., Кэхеле Х. Современный психоанализ / пер. с англ. ; общ. ред. А.В. Казанский. Москва : Издательская группа «Прогресс» – «Литера», Издательство Агентства «Яхтсмен», 1996. Т. 1 : Теория. 576 с.
6. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика / Т.С. Яценко, Б.Б. Іваненко, С.М. Аврамченко та ін. ; за ред. Т.С. Яценко. Київ: Вища шк., 2008. 342 с.
7. Яценко Т.С., Глузман А.В. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск : Инновация, 2015. 394 с.

Dmeterko N. V. The empirical research of the development of reflexive thinking of psychologists by method of deep-corrective interpretation

The article presents a study of the development of reflexive thinking psychologist-practitioner by method interpretation. The category "reflexive thinking of psychologist" is clarified. The purpose of the article is to reveal influence of deep-corrective interpretation on the development of reflexive thinking of psychologists. The problem of the influence of interpretation on development of reflexive thinking of psychologists is analyzed taken into account factors it self-organization. Determinates of self-organization of reflexive thinking are disorders of the state of intra-psychic balance due to positive-disintegration processes in the psyche.

The deep-corrective interpretation, as a means that helps to descript the content of the unconscious, is used in unity with dialogue methods and visualized representations taken into account the mechanisms of individual-personality changes of the subject – positive disintegration of the psyche and its secondary integration on higher level of development. The specific of deep-correction interpretation in comparison with psychoanalytic are revealed. In deep psycho-correction, interpretation is directed at objectifying tendencies of the psychic that have been created out of nowhere. The integrative-generalizing and disintegrative functions of interpretation are characterized. The integrative-generalizing function provides complete reproduction of the basal tendencies of the psyche based on the analysis and systematization of essential elements in the respondent's empirical material in the situation "here and now". The frequency of behavior are the criterias of materiality for generalization. The interpretations of the psychologist, unmasking the deep motives of personality's activity, which contradict his conscious intentions, have disintegration effect. It causes dissonance in the usual for the subject argumentation of their own actions.

Based on the analysis of empirical material, the criteria of development of reflexive thinking by the method interpretation are highlighted: expanding the subject's self-awareness, actualization of reflection and rethinking of own actions, the realistic display of reality as a result of an awareness of the deep motives of behavior, understanding of the orientation of one's own activity, which is determined by the internal tendencies of the psyche. Interpretation, which is the process of clarifying the meaning of the respondent's actions, contributes to the expansion of the sphere of reflection by objectifying the tendencies of the psyche, which are invisible to him in determining the orientation of the activity.

Key words: *integrative-generalizing and disintegrative functions of interpretation, self-organization of reflexive thinking, deep psycho-correction, intrapsychic tendencies, deep determinations.*